

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF CIVIC EDUCATION

S.F. Rashydov

The article is devoted to analysis of the concept "citizenship" and some theoretical and methodological aspects of civic education: axiological, epistemological and praxeological.

Keywords: civil society, citizenship, education, civic competence.

Рашидов Сейфулла Фейзуллайович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

Rashydov Seifulla Feyzullayovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: seifulla.rashydov@me.com

УДК 37.037

ХУДОЖНІ ПОТРЕБИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

С. С. Рашидова

У статті аналізується феномен художніх потреб у ракурсі досліджень гуманітарних наук – філософії (естетики), психології, педагогіки. Визначається, що художні потреби – це потреби у споживанні чи створенні художнього продукту, твору мистецтва, потреби у художньо-творчій діяльності. Тому не випадково художні потреби часто пов'язують з розвитком творчих здібностей. Адже саме творчі люди здатні перетворювати світ, і саме стала потреба в мистецтві (художній творчості) має породжувати творчу особистість. Дослідники гуманітарного знання доводять надзвичайну значимість художніх потреб, точніше їх наявності у людини як феномену, що спроможний до цілення, продовження життя і молодості, що має активну перетворюючу силу як на особистість, так і на світ. Художня потреба виступає

найважливішою духовною потребою, яка сприяє формуванню цілісного світу цілісної особистості.

Ключові слова: художні потреби, естетичні потреби, гуманітарні науки, мистецтво, художня творчість, творча діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У сучасних гуманітарних науках все частіше звучить думка про кризу духовності, про «зубожіння молоді», про руйнівний вплив епохи технократизму (безсумнівно, поряд із її перевагами) на виховання і становлення особистості, про втрату духовних орієнтирів й ідеалів, і як результат – втрату духовно-моральних, естетичних, культурних цінностей.

Саме від кожного з нас, від наявності і вихованості внутрішньої сфери, залежить наше життя, залежить все те, що сьогодні з нами відбувається. Від тих, хто звик жити одним днем, думаючи лише про особисте збагачення будь-яким шляхом («після мене хоч Потоп»); від тих, хто живе за течією («буде як буде, пристосуємось»); хто не звик думати і вирішувати самостійно, демонструючи так зване «стадне мислення»; від байдужості до чужого горя; від невміння радіти радості й досягненням іншого; за великим рахунком, від того, наскільки нас охоплюють животні інстинкти і потреби в матеріальному, від нашої людяності, моральності чи бездуховності, чуттєвості чи черствості. Ситий не розуміє голодного; керівники держави, як ніколи, далекі від народу; втрачена потреба у фізично і духовно здоровому населенні; на периферії виявилися вчителі, викладачі, діти. А саме від останніх залежить якість життя, наше майбутнє. Здається, це зрозумілі речі. Тут у нагоді стануть безсмертні слова Ф.М. Достоевського: «Мир красота спасет...». Відомо, що великий класик мав на увазі внутрішню красу людини, красу її душі. Йому вторить поет М. Заболоцький, задаючись питанням:

... то что есть красота
И почему ее обожествляют люди?
Сосуд она, в котором пустота,
Или огонь, мерцающий в сосуде?

«Краси зовнішньої не може бути без краси внутрішньої, свідченням чого є наші некрасиві міста в їх сучасних забудовах, некрасиві забруднені вулиці, двори і під'їзди, нав'язлива реклама...

Якщо немає краси усередині людини, не буде її і зовні людини, бо вона творить красиве чи некрасиве, радісне чи безрадісне, привабливе або відразливе, добро чи зло, гармонію чи хаос» [2, с. 3]. Таким чином, щоб бути здатним до перетворювальних дій, внутрішній світ людини має бути красивим, духовно багатим. Людина, її духовний світ – складна, неповторна, динамічна система, що спирається на сформовані цінності, потреби, інтереси. Раніше ми вже підкреслювали значення художніх потреб у духовному світі людини. Будемо і далі наголошувати на розвитку художніх потреб у людини, студентів, вихователів молоді, адже від цього залежить, за великим рахунком, якість нашого життя.

Художня потреба – недостатньо розроблена в науці проблема. Разом з тим зрозуміло, що без художньо-естетичного виховання не можливе повноцінне духовне виховання, виховання взагалі. «Давно сказано, що суспільство вчить і виховує так, як хоче жити, а живе так, як навчає і виховує» [2, с. 29].

Метою статті і предметом роздумів будуть художні потреби у ракурсі досліджень гуманітарних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Художні потреби відносять до розряду вищих потреб: культурних (К.В. Дорофеева, Ю.Є. Зіятдинова), соціальних (М. Кветной), духовних (Г.Х. Мусін, І.І. Яшкіна), «предметно-функціональних» (О.М. Леонтєв) [5, с.168-169].

Дослідники (О.І. Буров, В.І. Волинкін, І.А. Джидарьян, О.М. Семашко і інші) сходяться у тому, що саме художня потреба спрямовує художнє сприйняття, естетичні почуття, переживання, формує естетичне відношення і естетичну оцінку людиною себе і світу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Розглядаючи проблему потреб, ми вслід за дослідниками потреб у психології, соціології, філософії, економіці, підкреслювали те, що саме потреби спонукають людину до активної дії, тобто вказують на активну роль суб'єкта потреби.

Художні потреби – це потреби у споживанні чи створенні художнього продукту, твору мистецтва, потреби у художньо-творчій діяльності. Тому не випадково художні потреби часто пов'язують з розвитком творчих здібностей. Адже саме творчі люди здатні перетворювати світ, і саме стала потреба в мистецтві (художній творчості) має породжувати творчу особистість.

Професор, педагог В.І. Волинкін наголошує, що «значимість мистецтва – у стимулюванні творчості індивіда». Не без тривоги він говорить про зниження потреби у творчих людях в останні роки (досліджуючи російське суспільство). Разом з тим, він підкреслює, що «культура постає у якості засоба подолання смерті як індивіда, так і всього людства» [2, с. 9-10]. Значення культури постає в тому, що вона є фундаментальним засобом виживання людства перед глобальними проблемами.

На думку відомого американського естетика і психолога мистецтва Р. Арнхейма, розвиток демократії призвів до виникнення ідеї про значимість мистецтва в житті людини: «Творча діяльність здатна вдихнути життя в людину, що потребує психічної допомоги, і стимулювати її такими способами, які вважалися раніше привілеєм одних лише художників» [Цит. за: 2, с. 8].

Філософи переконують в життєстверджуючому початку естетичних потреб. А.Г. Спіркін відмічає, «що людина з розвиненими здоровими естетичними потребами надовго зберігає не тільки духовну, але і фізичну молодість, так як творчий, активний імпульс її життя підвищує загальний тонус життєдіяльності її організму. Дійсно, постійне спілкування з природою, вміння бачити і створювати красу у праці, у відносинах між людьми, здатність глибоко відчувати і розуміти мистецтво – все це підсилює життєздатність людини, звільняючи її від багатьох непотрібних негативних емоцій і переживань. Розвинені естетичні потреби роблять більш високою загальну культуру почуттів, очищаючи їх від вульгарних, примітивних і грубих переживань» [7].

Дослідник мотиваційної сфери людини, психолог Абрахам Маслоу, зауважуючи, що ця тема є недослідженою і тим незручною, теж підкреслював велику значимість естетичних потреб, навіть для існування людини, досліджуючи їх клінічним шляхом на окремих індивідуумах: «... деякі люди дійсно відчують ці потреби, у деяких людей вони насправді виявляються. Такі люди, позбавлені естетичних радощів, в оточенні потворних речей і людей, в буквальному сенсі цього слова хворіють, і захворювання це дуже специфічно. Найкращими ліками від нього служить краса. Такі люди виглядають немічними, і неміч їх може вилікувати тільки краса» [3].

Отже, педагоги, психологи, філософи вказують на перетворюючу дію краси як категорії естетичного та мистецтва як категорії художнього на людину, на їх здатність зцілювати, продовжувати духовну і фізичну молодість, життя.

Крім того, за зауваженням філософів, мистецтво служить засобом самовираження людини, і, отже, предметом мистецтва є як відносини людини і світу, так і сама людина в усіх її вимірах – психологічному, соціальному, моральному і побутовому. Гуманітарні науки – і психологія, і соціологія, і етика і т.п. – також мають своїм предметом людину, але всі вони розглядають її з якої-небудь однієї і притому свідомо обмеженої точки зору. Мистецтво ж не тільки бере людину в її цілісності, але і зачіпає всі найглибші і ще не звідані наукою пласти того дивовижного феномену у світі, яким є людина – таємниця таємниць природи. Мистецтво говорить з нами своєю особливою мовою, якої треба навчитися, щоб вона стала зрозумілою. Мистецтво забезпечує повноту створення і сприйняття свого предмета на відміну від свідомого часткового підходу, притаманного науці [7].

Спеціальна рефлексія над естетичним почалася в епоху Відродження, коли на перше місце була висунута людина. Авторитет естетичного різко зріс, і воно повернулося до складу філософського знання. Факт відокремлення естетики як самостійної форми духовної діяльності закономірно навів і до відокремлення Краси, яка раніше внутрішньо пронизувала, а тим самим і синтетично об'єднувала Істину і Добро. Краса оголошується «досконалістю чуттєвого пізнання», а місцем перебування Краси мислиться вже не світ сам по собі (як це було в античності), а мистецтво як результат творчої діяльності людини [7].

Завдяки філософським концептуальним ідеям А.І. Бурова про естетичну сутність мистецтва в 60-ті роки ХХ століття питання естетичного виховання як розвиваючої педагогічної системи було висунуто як центральна проблема творчого розвитку особистості. Філософські роздуми А.І. Бурова ведуть логічний розвиток його концептуальної ідеї про сутність естетичного як людської предметності і суб'єктності, а також про мистецтво як засіб і джерело формування цілісної людини, з різноманітними властивостями. Особливо значима його думка про те, що «естетичне починається там, де людина доходить до самовираження, до самопізнання або самовідчуття в предметі, коли вона навчається висловлювати через інші форми повноту і багатство своєї сутності» [1].

Тож, щоб мистецтво стало дієвим, а творча особистість реальною, необхідна наявність сталих художніх потреб. А наявність останніх, у свою чергу, залежатиме від правильно організованого художньо-естетичного виховання, тобто від педагогічного впливу і діяльності. Не

випадково найвищий рівень педагогічної діяльності – педагогічну майстерність – визначають як мистецтво навчати і виховувати, а отже, педагогіка виступає як синтез мистецтва і науки.

Крім того, «естетичні потреби виявляються практично у будь-якої здорової дитини. Ті чи інші свідчення їх існування можна виявити в будь-якій культурі, на будь-якій стадії розвитку людства, починаючи з первісної людини» [3]. І дійсно, якщо ми звернемося до перших кроків освоєння світу дитиною (за умов правильно організованого виховання), то констатуємо, що освоєння світу відбувається через художню потребу – через художнє слово (лічилку, казку, вірш), пісню, танець, ліплення, малювання. «Художня потреба – стрижневе творення художньо-естетичної свідомості особистості, що є підставою різних форм художньо-естетичної активності особистості» [2, с.18].

Ми вже доводили, що мистецтво *часто* йде попереду науки у пошуках смислів, форм пізнання життя і самої людини [4, с. 139]. Педагог В.І. Волинкін стверджує, що мистецтво в цих питаннях *завжди* йде попереду науки, і йде далі у своїх роздумах про засоби і переваги впливу мистецтва на вихованця, з чим важко не погодитися: «У той же час художня діяльність є переважаючим початковим способом освоєння світу дитиною, і тут альтернативи мистецтву немає. Навчити світогляду, духовності, моральності, творчості неможливо. Мистецтво не можна «вкласти» в свідомість, їм не можна «озброїти», як ми посилено «озброюємо» знаннями, вміннями і навичками (і мало кому в голову приходить банальна думка: як можна «озброїти» чужим досвідом, чужим умінням?!), його можна тільки переживати. Навчити переживати і співпереживати – це центр всієї виховної роботи за допомогою мистецтва» [2, с. 29].

Тож, педагогічний рецепт формування художніх потреб може виглядати, наприклад, таким чином: «Внутрішньою і необхідною психолого-педагогічною умовою звернення особи до мистецтва, що реалізує свої функції, є художня потреба як єдиний і універсальний засіб впливу мистецтва на особистість, що сприяє розвитку її духовного світу. Нерозвинена художня потреба перешкоджає адекватному духовному розвитку особистості, залишаючи нерозвиненими емоційний світ особистості, здатності особистості, що не формують систему внутрішніх цінностей, багатий духовний світ. Художня потреба – складне системне утворення, пов'язане з механізмами катарсису, гармонізації внутрішнього світу і самоактуалізації особистості, отже, її розвиток – найважливіше завдання виховання. Загальнопедагогічна

модель формування і розвитку художніх потреб школярів складається з наступної системи, всі елементи якої взаємозалежні і взаємообумовлені: розвиток сенсорної культури і емоційного світу + розвиток здатності адекватного сприйняття художнього образу мистецтва на основі вивчення його специфіки, що сприяє перетворенню потенційних можливостей мистецтва в реальні фактори впливу на особистість + залучення школярів в активну художньо-творчу діяльність об'єктивації або суб'єктивації в освітній парадигмі П - П - Д (потреба - переживання - дія), тобто шлях від регульованої цілеспрямованості дій до зміни всієї сукупності переживань, а в підсумку – формування, закріплення і розвитку стійких індивідуальних потреб» [2, с. 33-34].

Вітчизняний філософ О.М. Семашко, розглядаючи соціально-естетичні проблеми художніх потреб, наголошував на розвитку активно-творчих форм художніх потреб, на всебічне включення у масове естетичне навчання, на освоєння принципів художнього самовиховання і самоосвіти. Вперше ним ставиться і вирішується в єдності теоретичного та емпіричного аналізу важлива для естетики і практики естетичного виховання проблема розвитку художніх потреб в системі «художня творчість (виробництво) – художня потреба – художнє споживання, освоєння мистецтва», у зв'язку із з'ясуванням природи відносин основних суб'єктів художньої діяльності, шляхів і засобів їх формування. Дослідник ставить завдання первинної і вторинної художньої соціалізації студентської молоді. До завдання первинної художньої соціалізації входить формування і розвиток художніх потреб через прилучення до культурно-художнього життя міста, вузу. До завдання вторинної художньої соціалізації студентів входить підготовка їх до культурно-просвітницької функції, розвиток естетичних здібностей і організаційних навичок, що необхідно для інтелігенції [6].

Щодо виокремлення художніх, чи естетичних потреб, то на цей рахунок існує чітка позиція: «Естетичні потреби тісно переплетені і з конативними, і з когнітивними потребами, і тому їх чітка диференціація неможлива. Такі потреби, як потреби в порядку, в симетрії, в завершеності, в закінченості, в системі, в структурі, – можуть носити і когнітивно-конативний, і естетичний, і навіть невротичний характер» [3].

За нашими ж спостереженнями, художні потреби тісно переплетені з більшим колом інших потреб, іншими словами, художні потреби можуть виявлятися у різноманітності своїх форм:

художня потреба як потреба в художній творчості (як творчому процесі, творчій діяльності);
 художня потреба як потреба у самореалізації;
 художня потреба як потреба в освоєнні культурних, художньо-естетичних, загальнолюдських, національних цінностей;
 художня потреба як естетична потреба;
 художня потреба як потреба у пізнанні;
 художня потреба як потреба у спілкуванні (діалогічна, комунікативна функція мистецтва);
 художня потреба як потреба в трансляції чи освоєнні смислів;
 художня потреба як потреба у поєднанні існуючої дійсності і суб'єктивної реальності;
 художня потреба як потреба в новому бутті;
 художня потреба як потреба у віртуальному світі;
 художня потреба як потреба у самоперетворюванні;
 художня потреба як потреба в катарсисі;
 художня потреба як потреба в саморегуляції;
 художня потреба як потреба у професійному зростанні;
 художня потреба як потреба в оновленні, оживленні емоцій, відчуттів;
 художня потреба як потреба в насолоді, розвагах, задоволенні [5, с.170].

Висновки і перспективи подальших досліджень. І все вищесказане, і таке різноманітне виявлення художніх потреб тільки укріплює нас в думці про необхідність їх виховання у майбутніх поколіннях як одне з надважливих завдань художньо-естетичного виховання і виховання в цілому, що стане предметом нашого подальшого дослідження.

Дослідники гуманітарного знання доводять надзвичайну значимість художніх потреб, точніше, їх наявності у людини як феномену, що спроможний до зцілення, продовження життя і молодості, що має активну перетворюючу силу як на особистість, так і на світ.

Отже, художня потреба – найважливіша духовна потреба, яка сприяє формуванню цілісного світу цілісної особистості. Сутність художньої потреби виражається в стійкому, стабільному прояві художньо-творчої діяльності, прагненні до неї.

Література

1. Буров А.И. Эстетическая сущность искусства / А.И. Буров. – М.: Искусство, 1956. – 292 с.
2. Вольнкин В. И. Художественная потребность: методология, теория, практика [Текст]: монография / В. И. Вольнкин. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 311 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс] / Абрахам Маслоу. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_motivation_and_personality.pdf.
4. Рашидова С.С. Мистецтво і художнє мислення в науці і педагогічній діяльності / С.С. Рашидова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. – Вип. 2 (65). – Северодонецьк: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2015. – 256 с. – С. 135-147.
5. Рашидова С.С. Художні потреби в структурі духовного світу людини / С.С. Рашидова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / За матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини» 27 травня 2015 р. / Гол. редактор Г.П.Шевченко. – Вип. 3 (66). – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. – 304 с. – С.164-174.
6. Семашко А.Н. Социально-эстетические проблемы развития художественных потребностей: автореф. дис.... докт. филос. наук: 09.00.04 [Электронный ресурс] / Семашко Александр Николаевич. – Запорожье, 1983. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-esteticheskie-problemy-razvitiya-khudozhestvennykh-potrebnosti>
7. Спиркин А.Г. Философия [Электронный ресурс] / А.Г. Спиркин, 2003. – Режим доступа: <http://psm.in.ua/psm/11.aspx-31.html>

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПОТРЕБНОСТИ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

С.С. Рашидова

В статье анализируется феномен художественных потребностей в ракурсе исследований гуманитарных наук – философии (эстетики), психологии, педагогики. Определяется, что художественные потребности – это потребности в потреблении или создании художественного продукта, произведения искусства, потребности в художественно-творческой деятельности. Поэтому не случайно художественные потребности часто связывают с развитием творческих способностей. Ведь именно творческие люди способны преобразовывать мир, и именно устойчивая потребность в искусстве (художественном творчестве) должна порождать творческую личность. Исследователи гуманитарного знания доказывают чрезвычайную

значимость художественных потребностей, точнее, их наличия у человека как феномена, способного к исцелению, продлению жизни и молодости, что имеет активную преобразующую силу как на личность, так и на мир. Художественная потребность выступает важнейшей духовной потребностью, которая способствует формированию целостного мира целостной личности.

Ключевые слова: художественные потребности, эстетические потребности, гуманитарные науки, искусство, художественное творчество, творческая деятельность.

ARTISTIC NEEDS AS A SUBJECT OF HUMANITIES RESEARCH

S. S. Rashydova

The author of the article analyzes the phenomenon of artistic needs from the perspective of humanities research – philosophy (aesthetics), psychology and pedagogy. It is determined that artistic needs appear to be the needs for consumption or creation of an art product, work of art, the need for artistic and creative activities. For this matter, it is evident that artistic needs are often associated with the development of creative abilities. However the very creative people are able to transform the world, and the very permanent need in the art (artistic creativity) will produce a creative person. Researchers in the sphere of humanities prove the extraordinary significance of artistic needs, to be more precise, the person's possession of the artistic needs as phenomena that are able to cure, to prolong life and youth, that have an active transformative power of both the person and the world. Artistic need appears to be the most important spiritual need that promotes formation of the holistic world of the whole personality.

Keywords: Artistic needs, aesthetic needs, humanities, arts, artistic creativity, creative activities.

Рашидова Світлана Станіславівна – канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна). E-mail: svetlana101068@gmail.com.

Rashydova Svitlana Stanislavivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: svetlana101068@gmail.com